

# ქართული ემიგრაციის ისტორია

## ლელა სარალიძე

ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი

## ქართველი ემიგრანტი მაცნიერი მიხეილ მუსხელიშვილი და კავკასიის პრეზიუმის იდეა

ემიგრაციაში მოღვაწე ქართველი მეცნიერი, მიხეილ მუსხელიშვილი (1903-1964 წწ.) იყო იურისტი, საერთაშორისო სამართლის სპეციალისტი, საზოგადო მოღვაწე, ევროპის ხალხთა კონგრესის პრეზიდენტი, ევროპის ფედერალისტური მოძრაობის ცენტრალური კომიტეტის წევრი, ევროპის ინტერნაციონალური ცენტრის ბიუროს ვიცე-პრეზიდენტი, სპორტსმენი, მთამსვლელი, „აკადემიური პალმის რტოს“ ორდენის კავალერი (ჯილდო, რომელიც 1808 წელს საფრანგეთის იმპერატორმა ნაპოლეონ ბონაპარტემ დააარსა, განათლების სფეროში მოღვაწე სამოქალაქო პირებს გადაეცემათ, 1955 წელს საფრანგეთის მე-4 რესპუბლიკის პრეზიდენტმა René Conty-მ მას ახალი სტატუსი მიანიჭა და ჯილდოს 3 იერარქია შემოიღო (კავალერი, ოფიცერი, კომანდორი) – ლ. ს.). მიხეილ მუსხელიშვილი თბილისში, ცნობილი ოფთალმოლოგის ვახტანგ სოლომონის ძე მუსხელიშვილისა და ნატალია მირზაშვილის ოჯახში დაიბადა [1, 477].

1921 წელს, 18 წლის ასაკში, მიხეილ მუსხელიშვილი საზღვარგარეთ სასწავლებლად გაემგზავრა. უმაღლეს განათლებას იგი გეტინგენის, მიუნხენის, ლიონის, პარიზის უნივერსიტეტებში დაეუფლა. 1932-1933 წლებში, „მიშელ მუსხელი“-ს სახელით, პარიზის უნივერსიტეტის საერთაშორისო გამოკვლევათა უმაღლეს ინსტიტუტში მოღვაწეობდა, 1935-1948 წლებში კი კაიროს სამართლის ფრანგული სკოლისა და კაიროს უნივერსიტეტის პროფესორი იყო. 1948 წლიდან გარდაცვალებამდე, მიხეილ მუსხელიშვილი სტრასბურგის უნივერსიტეტის სამართლის, პოლიტიკურ და ეკონომიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საერთაშორისო საჯარო სამართლის კათედრას განაგებდა, იყო სტრასბურგის უნივერსიტეტის საბჭოთა კავში-

რისა და აღმოსავლეთის ქვეყნების კვლევის ცენტრის (რომელსაც დღესაც „მუსხელის ცენტრი“ ჰქვია) დამაარსებელი და უცვლელი დირექტორი. 1948-1951 წლებში მან უნივერსიტეტთაშორისო ფედერაცია დააარსა, რომლის პრეზიდენტიც იყო. 1954 წლიდან იგი ორჯერ აირჩიეს ევროპის უნივერსიტეტთა ასოციაციის გენერალურ მდივნად. მიხეილ მუსხელიშვილი ერთ-ერთი იმ ქართველთაგანი იყო, რომელიც ევროკავშირის შექმნასა და ევროპის ქვეყნებს შორის საზღვრების მოშლას ქადაგებდა [2, 243]. მან გაუსწრო თავის დროს და ევროგაერთიანების იდეით აღტაცებულმა მრავალი ნაშრომი მიუძღვნა ევროპულ ფედერალიზმსა და ფედერალისტურ მოძრაობას. საგულისხმოა, რომ მის უკანასკნელ მონოგრაფიას ერქვა „ფედერალური სტრუქტურები“ [3].

ემიგრაციაში მოღვაწე ქართველი პოლიტიკოსები, ბოლშევიკების წინააღმდეგ ბრძოლის ეფექტურობის საქმეში, კავკასიის გაერთიანების იდეას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. ისინი თვლიდნენ, რომ მხოლოდ გამთლიანებული კავკასიის ერებს შეეძლოთ რუსული იმპერიალიზმის უღელი მოეცილებიათ და მონობის ბორკილები დაემსხვრიათ. ქართველი ემიგრანტების აზრით, კავკასია მთლიანია ეკონომიკურად და მისი პოლიტიკური დაყოფა, მის ეკონომიკურ რღვევას და გაღარიბებას გამოიწვევდა, შედეგად კი კავკასიის თითოეული ერი რუსეთისთვის ადვილი ლუკმა გახდებოდა. გეოგრაფიული მდებარეობა კავკასიის ერთიანობის იდეას შესაძლებელს ხდიდა, რადგან კავკასია მდებარეობს ორ ზღვას შუა ყელზე და ხელსაყრელ პირობებს ქმნის, რათა იქ ერთი თავისუფალი სახელმწიფო დაარსდეს. ემიგრანტები ფიქრობდნენ, რომ კავკასიის ერთიანობის იდეა ბევრი მათგანისთვის მისაღები არ იქნებოდა, რადგან ისინი ჩათვლიდნენ, რომ საქართველო ოცი საუკუნე იბრძოდა და იცავდა თავის მიწა-წყალს და სახელის გამოცვლა და კავკასიის სახელმწიფოსთვის სისხლის ღვრა მათთვის მისაღები არ იქნებოდა. კავკასიის ერთიანობის იდეის მომხრეები კი მიიჩნევდნენ, რომ საქართველო არავთარ სახელს არ იცვლიდა, იგი თავისუფალ სახელმწიფოდ უნდა დარჩენილიყო, ხოლო კავკასიის ერთა კავშირში, მხოლოდ, საკუთარი მიწა-წყლის და თავისუფლების დასაცავად უნდა შესულიყო.

ცნობილი ეროვნულ-დემოკრატი გიორგი გვაზავა წერს: „რუსეთმა ერთი საუკუნის განმავლობაში ორჯერ დაიპყრო კავკასია და ეს აგრე იქნება ყოველთვის, სანამ კავკასიის ერები ვერ ამალღდებიან იმ შეგნებამდე, რომ მხოლოდ მთლიან კავკასიას შეუძლია გზა გადაუჭრას რუსეთის იმპერიალიზმს. გავიდა ის დრო, როცა საქარ-

თველო შეჰყურებდა რუსეთს, როგორც მხსნელსა და მფარველსა; გავიდა ის დროც, როცა სხვა კავკასიის ერები შეჰყურებდნენ საქართველოს, როგორც შემოსავლის წყაროს და სადავლო ასპარეზს. ახლა ყველამ შეიგნო, რომ მათი თავისუფლება და მათი ქონება უზრუნველყოფილი იქნება მხოლოდ მაშინ, როცა რუსეთის იმპერიალიზმს გადაეჭრება გზა კავკასიაში. ამ გზის გადაჭრა შეიძლება მხოლოდ მაშინ, როცა კავკასიის მთლიანი ფრონტი; როცა კავკასიის ჩრდილოეთით, შავი ზღვიდან ვიდრე კასპიის ზღვის ნაპირამდე, აღმართული იქნება, როგორც ერთი კედელი კავკასიის ნებისყოფისა" [4, 3].

ემიგრაციაში მოღვაწე ქართველი პოლიტიკოსები თვლიდნენ, რომ „...ევროპის ეკონომიკური აღდგენის საკითხის განხილვის დროს საქართველოს საკითხი და უფრო ფართოდ, კავკასიის საკითხი უნდა სრულად განცალკევებულად დაისვას რუსეთის საკითხისაგან. თუ ეს პირობები მიღებული იქნება, საქართველო და საერთოდ მთელი კავკასია სულ ახლო მომავალში შეიძლება მნიშვნელოვანი როლი ითამაშონ ევროპის ეკონომიკურ ცხოვრებაში თავისი ბუნებრივი სიმდიდრის (მარგანეცი, ნავთი, აბრეშუმის, მატყელი, ბამბა, ტყე და სხვა) და მოხერხებული საექსპორტო პირობების გამო (შავი ზღვის ნავსადგურები, ნავთსადენი ბაქო-ბათუმი)" [5, 8].

კავკასიის ერთიანობის იდეას გამოეხმაურა პარიზში შექმნილი „კავკასიის დამოუკიდებლობის კომიტეტი“, თავისი პროკლამაციით – „ბრძოლა კავკასიის თავისუფლებისათვის“, რომელშიც ნათქვამია: „კავკასიის ერებო ემზადეთ! ჩვენ სწრაფი ნაბიჯით მივექანებით ბოლშევიკური რეჟიმის დამხობისაკენ. მოახლოვებულია ეკონომიკური კატასტროფა, რომლის აუცილებელი შედეგი იქნება საბჭოთა კავშირის დარღვევა, ვინაიდან არ არსებობს არც ეკონომიკური და არც პოლიტიკური ძაფები, ყოფილი მეფის იმპერიის სხვადასხვა ხალხთა გამაერთიანებელი; ისინი მხოლოდ ხიშტებით არიან მიჯაჭვული მოსკოვზე. ჩვენ განმარტოვებულნი როდი ვართ იმ საბედისწერო ბრძოლაში, რომელსაც ვანარმოებთ რუსეთის იმპერიალიზმისა და საბჭოთა დესპოტიის წინააღმდეგ. ჩვენთანაა უკრაინის 40-მილიონიანი ხალხი. ჩვენთან ერთად ხელი-ხელ ჩაკიდებული მიილტვის დამოუკიდებლობისა და თავისუფლებისაკენ თურქესტანის 12 მილიონიანი ერი. ამ მეტად მნიშვნელოვან მომენტში აზერბაიჯანის, საქართველოს და ჩრდილო კავკასიის დემოკრატიულ რესპუბლიკათა წარმომადგენელთაგან დაარსდა კავკასიის დამოუკიდებლობის კომიტეტი. ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ სომხეთის მოძმე ერის წარმომადგენელნი ახლო მომავალში ჩვენთან ერთად გადაჭრით

შეებრძოლებიან რუსეთის ოკუპაციას და თავგამოდებით დაიცავენ სომხეთის დამოუკიდებელი რესპუბლიკის უფლებებს... საბჭოთა კავშირის მიერ ჩაგრულო ერებო, რომელნიც თავგანწირვით მიისწრაფვით თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისაკენ, შეკავშირდით და გაერთიანდით! ძირს რუსეთის საოკუპაციო ძალაუფლება! გაუმარჯოს კავკასიის დამოუკიდებელ დემოკრატიულ რესპუბლიკათა კონფედერაციას!“ [6, 10].

ემიგრაციაში ყოფნის პირველივე წლებში, კავკასიის ოთხივე სახელმწიფოს კანონიერმა წარმომადგენელმა, 1921 წლის ივნისში ხელი მოაწერა საერთო დეკლარაციას, რომელიც სამხედრო, საბაჟო და დიპლომატიურ სფეროში კავშირის აუცილებლობას, ასევე, საზღვრების დაცვის სავალდებულო არბიტრაჟისთვის გადაცემის აღიარებდა [7, 5]. კავკასიის ეკონომიკურ და პოლიტიკურ კავშირს, ემიგრანტები 1924 წლის საქართველოს ანტიბოლშევიკური აჯანყების შემდეგაც, 1924 წლის სექტემბერში, მიღებულ დეკლარაციაშიც გადაჭრით უჭერდნენ მხარს. 1924 წლის ნოემბერში, საქართველოს, აზერბაიჯანის და მთიელთა რესპუბლიკის წარმომადგენლებმა უპირატესობა მიანიჭეს კონფედერაციას, როგორც მომავალში კავკასიელი ხალხის კავშირის იურიდიულ ფორმას. მათ გადანყვიტეს ემიგრაციაში კავკასიის რესპუბლიკათა კონფედერაციის კონსტიტუციის მთავარი დებულებების პროექტის შედგენა.

მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში არსებული კავკასიური ემიგრანტული პოლიტიკური ორგანიზაციებიდან ერთ-ერთი 1925 წელს ვარშავაში შექმნილი გაერთიანება „პრომეთე“ იყო. ეს პოლიტიკური მოძრაობა საქართველოს, აზერბაიჯანის, ჩრდილოეთ კავკასიის, უკრაინის და თურქესტანის ემიგრანტულმა ორგანიზაციებმა დააარსეს [8, 2]. გაერთიანებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა იმამი შამილის შვილიშვილი – საიდ შამილი. ის იყო თურქეთის და მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნების ჩრდილო-კავკასიური დიასპორის აღიარებული ლიდერი და კავკასიის მთიელთა სახალხო პარტიის ერთ-ერთი ინიციატორი და ხელმძღვანელი.

ქართველი ემიგრანტები ითვალისწინებდნენ იმ ფაქტს, როდესაც მეფის რუსეთის რეჟიმის დამხობის შემდეგ, ამიერკავკასია ჯერ ფაქტიურად, შემდეგ ფორმალურად გამოეყო რუსეთს, მაშინ თავში არავის მოსვლია თითოეული ერის დამოუკიდებლობის გამოცხადება, სამი ერი საერთო ხელისუფლების ქვეშ მოექცა სეიმის და მთავრობის სახით. შედგა კომისია, რომელსაც კავკასიის ფედერაციის კონსტიტუციის შედგენა დაევალა და მასში მონაწილეობა მთიელებსაც უნდა მიეღოთ. ეს სახელმწიფოებრივი ორგანიზაცია ხანგრძლი-

ვი არ გამოდგა, იგი მალე დაიშალა და თითოეულმა ერმა საკუთარი დამოუკიდებლობა გამოაცხადა. შემდეგში მათ არა ერთხელ სცადეს დარღვეული კავშირი აღედგინათ, თუმცა ამაოდ. ქართველი ემიგრანტები თვლიდნენ, რომ ერთიანობის იდეის უარყოფის გამო, კავკასიის სახელმწიფოები ისტორიულ გამოცდაზე ჩაიჭრნენ და სათითაოდ დაკარგეს დამოუკიდებლობა. აღნიშნული ქვეყნების მესვეურებმა ვერ გაითვალისწინეს ეპოქის მოთხოვნილება, ვერ გამონახეს საერთო ენა, პირიქით, უნდობლობა, ქიშპობა და ხშირად ამკარა მტრობაც წესად იქცა მათ შორის.

კავკასიის ერთიანობის იდეას მხარს უჭერდა ემიგრაციაში, სტრასბურგში, მოღვანე ქართველი მეცნიერი მიხეილ მუსხელიშვილი. 1932 წელს საქართველოს ეროვნულმა ცენტრმა, პარიზში, „კავკასიის კონფედერაციის პაქტის პროექტი“ შეიმუშავა, რომელიც კავკასიის ოთხივე რესპუბლიკის – საქართველოს, სომხეთის, აზერბაიჯანის და ჩრდილოეთ კავკასიის ერთი მთლიანი სახელმწიფოებრივი კავშირის იურიდიულ ფორმებში ჩამოყალიბების პირველ ცდას წარმოადგენდა [9, 474].

ამ მეტად მნიშვნელოვან ისტორიულ დოკუმენტს გამოეხმაურა ემიგრაციაში მოღვანე ქართველი მეცნიერი, იურისტი პროფესორი მიხეილ მუსხელიშვილი, რომელიც კონსტიტუციის პროექტის შედგენასა და თითოეული მუხლის განმარტება-დასაბუთებში აქტიურად იყო ჩართული. მ. მუსხელიშვილმა „კავკასიის კონფედერაციის პაქტის პროექტს“, ემიგრაციული პრესის ფურცლებზე, არაერთი წერილი მიუძღვნა. მისი აზრით, კონფედერაცია ხელშეკრულებას ეფუძნება, ფედერაცია – კონსტიტუციას. კონფედერაცია ქვეყნების გაერთიანებაა, ფედერაცია კი ამასთან ერთად ინდივიდების საზოგადოებაცაა, სადაც კანონი დომინირებს ძალაზე. კავკასიის კონფედერაციის პაქტის პროექტი 17 მუხლისგან შედგებოდა. კონფედერაციის სახსრები ნევრ-სახელმწიფოთა წარმომადგენლების მიერ დაწესებული გადასახადისგან შედგებოდა. კონფედერაციას არ უნდა ჰყოლდა საკუთარი ჯარი, მხოლოდ მთავარი შტაბით კმაყოფილდებოდა. საგარეო საფრთხის დროს, თითოეული სახელმწიფო მოვალე იქნებოდა, ჯარის განსაზღვრული რაოდენობა საკონფედერაციო ხელისუფლების განკარგულებაში გადაეცა. გაერთიანებულ ჯარს, კავკასიის სახელმწიფოთა საბჭოს მიერ დანიშნული მთავარსარდალი უხელმძღვანელებდა. კონფედერაციაში შესულ სახელმწიფოებს ერთმანეთის წინააღმდეგ ომი ეკრძალებოდათ. მათ შორის წარმოშობილი ყოველი დავა საკონფედერაციო სასამართლოს, ან სავალდებულო არბიტრაჟს უნდა გადაეჭრა. საკონფედერაციო სასამარ-

თლო 12 ნევრისგან შედგებოდა, რომელსაც პარლამენტი უვადოდ ნიშნავდა, თითოეული სახელმწიფოდან სამ-სამს. საკონფედერაციო სასამართლოს დადგენილება კონფედერაციაში შესული თითოეული სახელმწიფოსთვის სავალდებულო იყო. მე-15 მუხლის მიხედვით, განსაკუთრებული შეთხზება უნდა შემუშავებულიყო: ა) ფულის გაერთიანების; ბ) რკინიგზების გაერთიანების; გ) ფოსტა-ტელეგრაფის და ტელეფონს გაერთიანების; დ) სანონისა და საზომისათვის [10, 5].

კავკასიის გაერთიანების იდეას მ. მუსხელიშვილი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა. იგი წერს: „კავკასიის კონფედერაციის პაქტის პროექტის შემუშავება დიდი მოვლენაა კავკასიელ ერთა ცხოვრებაში. ეს ამტკიცებს, რომ ისტორიის გაკვეთილებს ტყუილად არ ჩაუვლია და ამ ერთა ხელმძღვანელებმა შეიგნეს პირდაპირი კავშირის საჭიროება. ნურავინ იფიქრებს, რომ პროექტის მიზანი მიუღწეველია პრაქტიკულად, რადგან კავკასია დღეს საბჭოთა ბატონობის ქვეშ იმყოფება. მართალია, პროექტი ახლავე ძალაში ვერ შევა, ხოლო ჩვენს წინაშე საზოგადოებრივი აზრის ფრიად მნიშვნელოვანი დემონსტრაციაა; კიდევ მეტი, პაქტის პროექტის შედგენა თავიდან აგვაცდენს ბევრ დავას, რომელიც შესაძლებელია კავკასიის ერთა თავისუფლების აღდგენის დროს ჩამოვარდეს... ჩვენი პროექტის დებულებანი სავსებით ამართლებს მის სახელს, რადგან აქ არსებითად სახელმწიფოთა კონფედერაციაა წარმოდგენილი“ [11, 8]. მ. მუსხელიშვილის განმარტებით: „კონფედერაცია ესაა სუვერენულ სახელმწიფოთა საერთაშორისო შეკავშირება, რომელსაც დასახული აქვს განსაკუთრებული მიზანი და აღჭურვილია საერთო ორგანოებით“ [10, 6]. პაქტის დადებით, კავკასიის სახელმწიფოები საკუთარ სახელმწიფოებრიობაზე და დამოუკიდებლობაზე უარს არ ამბობდნენ. კავკასიის კონფედერაციის პაქტის პირველი მუხლი გადაჭრით აცხადებს, რომ სახელმწიფოებს სრულად რჩებათ სუვერენობა. სუვერენული სახელმწიფო თავადაა საკუთარი ბედის ბატონი. კონფედერაციაში შესულ სახელმწიფოებს შენარჩუნებული აქვთ სუვერენობა, კავშირიდან გასლა მათ თავისუფლად შეუძლიათ. მ. მუსხელიშვილის განმარტებით: „კონფედერაცია არსდება განსაკუთრებული მიზნისათვის. რა არის ეს მიზანი? საერთო თავდაცვა გარეშე თავდასხმისაგან. სახელმწიფოები, რომლებიც გრძნობენ, რომ ცალცალკე წინ ვერ აღუდგებიან გარეშე მტერს, – კავშირდებიან, რომ ერთად მოიგერიონ მონინაალმდევე. ეს პაქტში პირდაპირ გამოთქმული არაა, მაგრამ გამომდინარეობს იმ ფაქტისგან, რომ საგარეო სახელო (საგარეო საქმეთა გამგებლობა) ეკუთვნის ცენტრალურ ორგანოს. მხოლოდ ამ უკანასკნელს აქვს მინიჭებული კონფედერა-

ციის სახელმწიფოების წარმომადგენლობა უცხოეთში – შეკრას კავშირები და მშვიდობიანობის ხელშეკრულობანი და გამოაცხადოს ომი. ეს სამი საგანი იმყოფება ცენტრალური ორგანოს სრულ გამგებლობაში, მაგრამ არასოდეს უნდა დავივიწყოთ, რომ ეს კონფედერაციაში შემავალი სახელმწიფოების თავისუფალი ნებით ხდება და სრულებით არ ასუსტებს მათ სუვერენობას... სომხეთი, აზერბაიჯანი, ჩრდილო კავკასია და საქართველო დებენ ხსენებულ პაქტს, მაგრამ არ ჰკარგავენ თავიანთ სუვერენობას და არც დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თვისებას. მხოლოდ ისინი უარს ამბობენ სუვერენობის ზოგიერთ უფლებაზე, რომელთაც გადასცემენ მათ წარმომადგენელ, საერთო ორგანოს. ეს საჭიროა უზრუნველსაყოფად საგარეო თავდასხმის წინააღმდეგ... ყოველ კონფედერაციას, რა სახითაც არ უნდა იყოს, ახასიათებს ის, რომ სიმტკიცე აკლია, მაგრამ უდავოა, რომ განხილული პაქტი დიდი ნაბიჯია კავკასიის ერების ერთმანეთთან დასაახლოვებლად და იგი დიდ სამსახურს გაუწევს მათ საერთო კეთილდღეობას" [12, 7].

მ. მუსხელიშვილი განმარტავს: „...როდესაც ჩვენი პროექტის პირველი მუხლი აცხადებს, რომ წევრ სახელმწიფოებს შენარჩუნებული აქვთ თავიანთი სუვერენობა სრულად და მთლიანად, ეს იმას არ გულისხმობს, რომ მათ ყველაფრის უფლება აქვთ, არამედ იმას ამბობს, რომ მიუხედავად კონფედერაციის ხელშეკრულებისა, ამ სახელმწიფოებს პირდაპირი დამოკიდებულება რჩებათ საერთაშორისო უფლებასთან, ხოლო ამ უკანასკნელის უმთავრესი პრინციპი ისაა, რომ ხელშეკრულებანი უნდა იქნეს წმინდად დაცული და მათი შეცვლა შეიძლება მხოლოდ ერთხმად. კავკასიის კონფედერაციის წევრები უპირველესად ექვემდებარებიან საერთაშორისო უფლების წესებს და შემდეგ კი კონფედერაციის კერძო წესებს. ეს იმას ნიშნავს, რომ მათ მდგომარეობას განსაზღვრავს ორივე ეს უფლება" [10, 7].

მიხეილ მუსხელიშვილი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა კავკასიის კონფედერაციაში შემავალ სახელმწიფოებს შორის კომპეტენციის განაწილების საკითხს. იგი წერს: „კავკასიის კონფედერაციის პაქტი შეცდომით, ჩვენის აზრით, უარყოფს უპირატესობით კომპეტენციას. პაქტი ფიქრობს, რომ არსებობს გამორიცხვითი სახელო საკონფედერაციო ხელისუფლებისა და გამორიცხვითივე კომპეტენცია შემავალ სახელმწიფოებისა. იგი არ სცნობს ამათ შორის საშუალოს, სადაც ორსავე ხელისუფლებას თანაბრად შეეძლო კანონმდებლობა. ეს ნაკლია, რადგან უპირატესობითი კომპეტენცია აადვილებს საკონფედერაციო ხელისუფლების გაფართოებას, გარეშე თვით პაქტის სამძიმო გადასინჯვისა, გაფართოებას თანდათანობით, შეუმ-

ჩნევებს, რომელიც არ იწვევს ამიტომაც წინააღმდეგობას სახელმწიფოების მხრით. თუ კონფედერაციას უნდა არსებობა, ცხოვრება, უნდა გაიზარდოს მისი უფლებანი საერთო საჭიროებათა ზრდასთან ერთად, ხოლო თუ ყოველთვის, როცა დაგვეჭირდება ცენტრალურ ხელისუფლების გაძლიერება, მოგვიხდა პაქტის გადასინჯვა, ეს ფრიად დაამძიმებს მდგომარეობას და გააძნელებს განვითარებას... უდიდესი ნაწილი საერთაშორისო უფლებისა, ეკუთვნის საკონფედერაციო ხელისუფლებას. მაგრამ საჭიროა აუცილებელი განსხვავების აღნიშვნა... პირველ ყოვლისა, ავიღოთ ომის გამოცხადების უფლება. ეს უფლება, უნდა გაბედულად ითქვას, კაცობრიობის სამარცხვინოდ ჯერ კიდევ აკრძალული არაა თანამედროვე საერთაშორისო სამართლის მიერ. ნაციათა ლიგის პაქტი სრულებით არ კრძალავს მას. ბრიან – კელოგის პაქტით? (იგულისხმება საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრის არისტიდ ბრიანისა და აშშ-ის სახელმწიფო მდივან ფრენკ კელოგის მიერ ინიცირებული და 1928 წლის 27 აგვისტოს გაფორმებული საერთაშორისო ხელშეკრულება. პაქტის ხელმომწერ სახელმწიფოებს უარი უნდა ეთქვათ ომზე, როგორც ეროვნული პოლიტიკის გატარების მეთოდზე, მის წევრ სახელმწიფოებს ყველა სახის უთანხმოება, მხოლოდ, მშვიდობიანი გზით უნდა გადაეწყვიტათ – ლ. ს). – შეიძლება იკითხოს ვინმემ. ეს პაქტი აკრძალავს ომს, როგორც „ნაციონალური პოლიტიკის იარაღს? ხოლო ეს აკრძალვა შეიძლება პლატონური დარჩეს ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ის არ ჰგულისხმობს სხვა სანქციას, თუ არა მსოფლიოს საზოგადოებრივი აზრის გაკიცხვას, რაიც საკმარისი არაა... ცხადია, კავკასიის კონფედერაციას ომის უფლება ექნება ამ საზღვრებში და ეს მინიჭებული აქვს მას გამორიცხვითი წესით. შემავალ სახელმწიფოებს აბსოლუტურად აკრძალული აქვთ ომი სეპარატულად, არა თუ ერთმანეთს შორის, რაიც თავისთავად იგულისხმება, არამედ უცხო სახელმწიფოებთანაც. თუ რამე საფრთხეა მოსალოდნელი, შემავალ სახელმწიფოებმა დაუყოვნებლივ უნდა აცნობონ ეს კონფედერაციის მუდმივ სამდივნოს, რომელიც მაშინვე მოიწვევს სახელმწიფოთა საბჭოს [13, 6].

1933 წლის მაისში, დამოუკიდებლობის აღდგენის 15 წლისთავთან დაკავშირებით, კავკასიის დამოუკიდებლობის კომიტეტმა კავკასიის ხალხებისადმი კავკასიის კონფედერაციის პროექტი და მიმართვა გამოაქვეყნა. ამ პროექტს მაღალი შეფასება მისცა ქართველმა ემიგრანტმა მეცნიერმა მიხეილ მუსხელიშვილმა.

1934 წლის 14 ივნისს ბელგიის დედაქალაქ ბრიუსელში კავკასიის კონფედერაციის პაქტს ხელი მოაწერეს საქართველოს დემოკრა-

ტიული რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანიამ, საქართველოს სრულფუნქციონირებას ელჩმა საფრანგეთში აკაკი ჩხენკელმა, ჩრდილო კავკასიელებმა მამედ გირეი სუნშიმ, იბრაჰიმ ჩულიკმა და ტაუსულტან შაკმანმა, აზერბაიჯანის ყოფილმა საგარეო საქმეთა მინისტრმა, შემდეგ აზერბაიჯანის პარლამენტის თავმჯდომარემ – ალი მარდან ბეგ თოფჩიბაშევმა, აზერბაიჯანის ეროვნული საბჭოს ყოფილმა თავმჯდომარემ, იმ დროს ეროვნული ცენტრის ხელმძღვანელმა ემინ რასულ-ზადემ [14, 33].

კავკასიის კონფედერაციის პაქტში ჩამოყალიბებული იყო კონფედერაციის ფუნქციონირების პრინციპები, რომელიც ურთიერთთანასწორობას ეფუძნებოდა. კავკასიის ხალხების ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი ბრძოლის ხელმძღვანელი უნდა ყოფილიყო საგანგებოდ არჩეული კავკასიური საბჭო და მისი აღმასრულებელი ორგანო-პრეზიდიუმი. პაქტში დატოვებული იყო ადგილი სომხეთისათვის, რომელმაც მაშინ კონფედერაციაში მონაწილეობა არ ისურვა.

კავკასიის კონფედერაციის პროექტზე, თავისი კრიტიკული შენიშვნები გამოაქვეყნა ემიგრაციაში მოღვაწე ქართველმა იურისტმა ვლადიმერ ემუხვარმა (1891-1961 წწ.). პროექტის სახელწოდებასთან დაკავშირებით ვ. ემუხვარი წერს: „...პროექტს ეწოდება კონფედერაციის პროექტი. ავტორნი განმარტებით წერილში ხაზს უსვამენ იმ გარემოებას, რომ ისინი კონფედერაციისაკენ და არა ფედერაციისაკენ მიილტვიან. მაშასადამე, ხმარობენ ცნებას კონფედერაციას თავის განსაკუთრებულ, ფედერაციისგან განსხვავებულ, მნიშვნელობით, მაგრამ პროექტიდან ნათლად სჩანს, რომ მის ავტორებს არ აქვთ საკმარისად გათვალისწინებული ბუნება კონფედერაციისა და მისი განსხვავება ფედერაციისაგან. კონფედერაციაში, ისე როგორც ფედერაციაში, ცენტრალური ორგანოს ხელში გადადის ესა თუ ის დარგი სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ კონფედერაციაში ეს გამოყოფილი დარგი წარმოადგენს, როგორც საგანს კონფედერაციის პოლიტიკისას, აგრეთვე, კონფედერატულ ერთეულისას. ვინაიდან ყოველი დადგენილება კონფედერაციისა ძალაში შედის მხოლოდ შემდეგ იმისა, როდესაც ეს დადგენილება იქნება გარჩეული და მიღებული კონფედერაციის შემადგენელ ერთეულების მიერ, თანახმად მათში არსებულ კონსტიტუციისა... თუ ვიგულისხმებთ, რომ კონსტიტუცია ფედერაციის და ფედერატულ ერთეულების დემოკრატიულია, ფედერაცია ზღუდავს სუვერენიტეტს ერთეულისას, მაგრამ ის ხელუხლებლად სტოვებს სუვერენიტეტს ხალხისას, უკანასკნელი მის მიერ არჩეულ წარმომადგენლების მეოხებით კანონმდებლობს, როგორც შემადგენელ ერთეულ-

ში, აგრეთვე, თვით კავშირშიდაც და კონტროლს უწევს აღმასრულებელ ორგანოთა მოქმედებას. მაშასადამე, კონფედერაცია ამყარებს სახელმწიფოთა კოოპერაციას, თანამშრომლობას, ფედერაცია კი ქმნის სახელმწიფოთა სახელმწიფოს, ზე სახელმწიფოს. შესაძლებელია კავკასიის ერები დაუკავშირდნენ ერთმანეთს კონფედერაციის გზით ან ფედერაციის გზით, მაგრამ ყოველ შემთხვევაში უნდა იქნას დაცული ბუნება კავშირის იმ ფორმისა, რომელიც იქნება მათ მიერ შექმნილი. დაუშვებელია, ერთი ფორმის ბუნება იქნას მეორე ფორმის ბუნებაში არეული. პროექტი კი, რომელზედაც ჩვენ გვაქვს მკითხველთან საუბარი, სჩადის სწორედ ამ შეცდომას“ [15, 7]. ვ. ემუხვარი ეწინააღმდეგებოდა კონფედერაციაში ფედერაციის ელემენტების შეტანას, რადგან ასეთ შემთხვევაში სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის ზოგიერთ დარგში ერის სუვერენიტეტი უქმდება და დემოკრატიის ნაცვლად ავტოკრატია მყარდება. მისი აზრით, ასეთ შეცდომას უშვებდნენ კავკასიის კონფედერაციის პაქტის პროექტის ავტორები. იგი წერს: „...თანახმად პროექტისა, კონფედერაციას უფლება აქვს ომის გამოცხადების, მაშასადამე არა მარტო მისთვის გამოცხადებულ ომის მოგვარების, არამედ სხვისთვის ომის გამოცხადების. ეს კი თანამედროვე საგარეო უფლების ძალით აკრძალულია, მაშასადამე პაქტი, რომელიც აკუთვნებს კონფედერაციას ომის უფლებას, ვერ წარედგინება ერთა ლიგას აღსაწესებავად და მაშასადამე, თანამედროვე საგარეო უფლების გარეშე უნდა დარჩეს...“ [15, 9].

ვ. ემუხვარი რეალობიდან გამომდინარე, ითვალისწინებდა იმ ფაქტს, რომ კავკასიის ერები კომუნისტური რეჟიმის მძიმე უღლის ქვეშ იმყოფებოდნენ, თუმცა მსოფლიო ისტორიის კანონზომიერებიდან გამომდინარე, ეს რეჟიმი ადრე თუ გვიან დამარცხდებოდა. ასეთ შემთხვევაში, კავკასიის ერებს ერთა ლიგის ექსპერტების ხელმძღვანელობა დასჭირდებოდათ. იგი გულისხმობდა კავკასიის ერთა ცხოვრების მონესრიგების საქმეში ერთა ლიგის ჩარევას არა მარტო მანდატის ფორმით, არამედ ლიგის ხელმძღვანელობით და დახმარებით, კავკასიის ერთა ნორმალური ცხოვრების აღდგენას. იგი წერს: „...ერთა ლიგა დახმარებია არა ერთ გაჭირვებაში ჩავარდნილ ერს. მისი დახმარებით და ხელმძღვანელობით აღადგინა გაპარტახებისაგან ნორმალური ცხოვრება ისეთმა კულტურულმა ერმა, როგორიც არის ავსტრია; უფრო მეტის მასშტაბით და მეტის ხნით დასჭირდებათ ლიგის დახმარება კულტურულად ჩამორჩენილ და კომუნისტური რეჟიმის მიერ ძალზე გაპარტახებულ კავკასიის ერებს...“ [15, 9].

საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ, ერთიანი კავკასიის იდეამ კიდევ უფრო დიდი მნიშვნელობა შეიძინა. კავკასი-

ელ ხალხთა სოლიდარობა საკმაოდ დიდ საფრთხეს წარმოადგენს დღევანდელი რუსეთის ხელისუფლებისთვის, რადგან რუსულ საოკუპაციო ძალისხმევას სერიოზულ საშიშროებას უქმნის.

### დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. გურამ შარაძე, უცხოეთის ცის ქვეშ, ნიგნი პირველი, გამომცემლობა „მერანი“, თბილისი, 1991.
2. ლელა სარალიძე, ქართველი ემიგრანტი მეცნიერები და ევროპის გაერთიანების იდეა, ჟურნალში: Caucasus journal of social sciences, volume IV, the university of Georgia press, vol. 4, pp. 243-251, Tbilisi, 2011. [www.ug.edu.ge](http://www.ug.edu.ge)
3. Michel Mouskhély, Structures fédérales, Presses d'Europe Troyes, Impr. la Renaissance, Paris, 1964.
4. გიორგი გვაზავა, მთლიანი კავკასია, გაზეთი „მამულიშვილი“, №2, 12, გვ. 3, პარიზი, 1926.
5. გაზეთი „თავისუფალი საქართველო“, №15, პარიზი, 1922.
6. საქართველოს ეროვნული არქივი, ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1864, აღწერა 2, საქმე №909.
7. საქართველოს ეროვნული არქივი, ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1864, აღწერა 2, საქმე №549.
8. საქართველოს ეროვნული არქივი, ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1831, აღწერა 2, საქმე №179.
9. ლელა სარალიძე, ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია და კავკასიის გაერთიანების იდეა, (1921-1934 წწ.), კრებულში: ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, XIV-XV, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, გამომცემლობა თსუ, თბილისი, 2016-2017.
10. მ. მუსხელიშვილი, კონფედერაციაში შესულ სახელმწიფოთა სუვერენობა, გაზეთი „დამოუკიდებელი საქართველო“, №76, პარიზი, 1932.
11. მ. მუსხელიშვილი, რამდენიმე შენიშვნა კავკასიის კონფედერაციის პაქტის პროექტისათვის, გაზეთი „დამოუკიდებელი საქართველო“, №75, პარიზი, 1932.
12. მ. მუსხელიშვილი, კავკასიის კონფედერაციის პაქტი, სამშობლო, №16, პარიზი, 1934.
13. მ. მუსხელიშვილი, სახელოთა განაწილება, გაზეთი „დამოუკიდებელი საქართველო“, №79, პარიზი, 1932.

14. Рамиз Абуталыбов, Мамед Эмин Расулзаде и Кавказская Конфедерация, Издательство „Социально-политическая МЫСЛЬ“, Москва, 2011.
15. ვლადიმერ ემუხვარი, კავკასიის კონფედერაციის პაქტისათვის, გაზეთი „დამოუკიდებელი საქართველო“, №76, პარიზი, 1932.

***Lela Saralidze***

*Doctor of History, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, Senior scientist researcher of the Department of Modern and Contemporary History*

## **Georgian Immigrant Scientist Mikheil Muskhelishvili and the Idea of the Unity Caucasus**

### **Summary**

On the basis of an archival and a press materials, the contribution of the Georgian immigrant scholar Mikheil Musxelishvili, for the Idea of the unity Caucasus is discussed in this article. Mikheil Musxelishvili was born in 1903, 8 july, in a family of a famous eye doctor Vakhtang Musxelishvili. Mikhail Musxelishvili from 1921 october, went to Germany, where he was stying in Getingene and Miukhen university, and then in France – Lion and Paris universities, where he got higher juridical education. In 1932-1933 he was a lector in Paris university’s highest international research institute. In 1935-1948, he was working as a professor in Cairo’s French school and in Cairo university. In 1948-1964, he became the professor of Strasburg university on a faculty of juridical political sciences, where he worked until he passed away. In 1948-1951, he founded interuniversity federation, where he was a president. From 1954, he was the founder of European university association and he was chosen two times as a general secretary there. In Strasburg Mikhail Musxelishvili created „USSA and western countries research center“, which was known as a „Musxeli Center“. He was the award holder of the „Academic palm“. He founded big collection with famous scientists which are George Kedel, Rober Mosse, Gui Ero, Henry Shambir and others. In his center Mikhail Musxelishvili published two large volume, these volume’s

have his introduction. Both of these volumes gained recognition, as in international juridical science world as in press.

On June 10, 1921, representatives of the Caucasian Republics signed a declaration. October-November 1924, in Paris, Azerbaijan, Georgia and the North Caucasus representatives formed Caucasian committee, which should have been organize the struggle for liberation the Caucasus from the Russian Soviet occupation troops. The main condition for the Armenian delegation was the improvement of relations with the Ottoman Empire.

M. Musxelishvili supported the Idea of the unity Caucasus. He actively participated in the creation of the Caucasus Confederation Pact. In 1932, the National Center developed a project of the Caucasus Confederation Pact, that was the first attempt for union all four of the Caucasus Republic of Georgia, Armenia, Azerbaijan and the north Caucasus of the legal forms. The main role of the Caucasus Confederation Pact was cooperative of defense and diplomatic of the Caucasus States. In 1932, the project of „the Pact of the Confederation of the Caucasus“ was published on the pages of the Georgian Emigrant newspaper „Independent Georgia“, which was developed in Paris, by the Georgian National Center and the Caucasus Independence Committee. Georgian emigrant scientist Mikheil Musxelishvili contributed greatly to the development of this pact. Despite the fact that the Caucasian States were in the throes of the Bolshevik regime, he believed that the idea of unity of the Caucasus was important. According to M. Muskhelishvili, the confederation is based on the agreement, the federation – the constitution. Confederation is the union of countries, and federation is, also, a community of individuals, where the law dominates the power. On July 14, 1934 a pact signed in Brussel, which was an agreement with the Confederation of the Caucasus. Armenian political emigration has’not joined the Pact of Confederation, which has been a violation of the Idea of unity the Caucasus. The Idea of unity the Caucasus is still relevant today, as the Russian Government continues the struggle against the former republics with the same methods.

After the restoration of Georgia's independence, the Idea of the united Caucasus acquired much greater importance. Caucasian solidarity creates a serious threat for the Russian occupation effort.